

ספר

המנהיג

כולל טעמי ויסודי כל המנהגים
דינים והלכות .

להרב רבינו אברהם ב"ר נתן הירחי ז"ל .

חד מן קמאי אשר חי בסוף אלה החמישי . ובהקדמתו כתב „דברי מיוסדים על דברי תלמוד הירושלמי והשנערי , וספרא וספרי ותוספתא , ובראשית רבה , ויקרא רבה , פרקי ר"א , ומכילתא , ושחר טוב , וסדר עולם , וילמדנו , ופסיקתא , וכפי אשר בארו לנו רבנן סבוראי , ורבני ספרד נרבונא פרוביניצא ורבני צרפת“

גדפס פעם ראשונה בקושטנמינא שנת רע"ט , ושניה בכרלין , ואח"כ בלוב , אבל עלי בהם קמשוני המעיות למרבה , אשר יגענו לנקותם ברפוס הזה .

ווארשא

ברפוס ר' יצחק גאלרמאן נ"י

בשנת לרבן אבין הירחי זללהיה לפ"ק .

דעת - אתר לימודי יהדות ורוח

www.daat.ac.il

תעורה בישראל

מן הרב הגאון האדיר, סיני ועוקר הרים, לו דומיה תהלה מוהר"ר יוסף שאול הלוי נאטנזאהן יצ"ו אב"ד ור"מ פרה"ק לבוב והגדיל יע"א.

הדור אחס ראו הביא לנו הזמן ללכת המן, ספר המנהיג מרבינו אברהם בר גאון הירחי וקנו של המרדכי, הכולל כמעט כל מנהגי דיוני או"ח ומעט מו"ד דיוני גיטין וחליצה וקדושין. וזה רבות בשנים אשר נלפס בשנת רע"ט לאלף הששי ומאז לא נגה אור עליו עד שנת תרט"ז, כי נלפס בשנה ההיא בשעיר ברלין ע"י הרב מ"ה יעקב משה ג"ב ובנו הרב מו"ה נחמן עשה איזה הגהות עליו. — והנה הרבני מ"ה אברהם דחוקר נ"י הביא הספר הלו לפני להכניס אהו להעלותו שנית במכשם הדפוס, ואף שראיתי בהסכמת הרב הגאון אבד"ק ברלין אכור הסגת גבול על שש שנים, שני טעמים נכונים בידי להחיר ההדפסה הזאת, האחת כי ההכמות היתה בשנת חר"ן והמלפס העביר המועד עד שנת תרט"ז, וזאת שנית כי הכפרים הנלפסים במדינה אחרת הם קשים להמלא ואכורים לבא למדינתנו ולכן אין כח לאכרם על בני מדינתנו: כמ"ש הגאון בעל כנ"י בהסכמתו להפרי הש"ס שנת תל"ד, גם דיו"ה הגאון בעל ישועות יעקב בהסכמתו לש"ס שנלפס בווינא שנת תק"נד לפוס ה"א שאאלקני. לכן אמרתי לגדור בעדו מבלי להפס כו משך ששה שנים. — והנה חפצתי לתה הגהות ומראה מקומות בכל מקום שביא דברי ש"ס בבלי וירושלמי הפרא וספרי אשר המוכר הקדמון לא רשכר הפסק, אמנם ראיתי כי הרבה מהפירו נכקף בדברי הב"י למקומות, ואף אשר לא הובא ביהם יוסף בשמו, נוף הדיו נמלא בקדמונים אשר הובא שם והמע"י בס ימלא מקורו, ולא רצית להאריך במראה מקומות אשר הם ע"פ הרוב לנא חושלת. — אך איזה דברים חלשים חותי במעט השקפה אשר לא נמלאו בב"י ואמרתו לרשום או הם

בה' שבת כ"א א"ח א"י נותן טעם למה שנהגו בכפרד לימול ע"פ ער"ח במנחה, וזה חדש ואין זכר למנהג זה באו"ח כ"י קל"א ובד"מ ובאחרונים שם. — כה"י יוס"כ א"ח כ"א נלפס בדפוס ברלין בטעות ול"א הא ו"ל ולא הוא, וזכה דברי הבה"ג ושאלתוח כמ"ס הט"א"ח כ"י תרי"ד וע"י ש"ס וג"ז לא נזכר בב"י. — הל' כסח א"ח ג"ט ע"ש בשם רב גטרונאי גאון ז"ל, ע"י שו"ת ת"שנך ח"ג כ"י ר"ץ מ"ש בשם ר"ע גאון ז"ל וזוה חראה כמה קשה לשנות נוהג החפלות והמנהגים. — הל' דבר האבד בכה"מ א"ח קט"ז שמחיל ברש"י ז"ל עד הסיום מעב"ל, נרעב שלף במקומו והסיום מ"ש שמע"י מהא זה שייך לאוח קט"ו דוק וחסכת ואח"כ לירך להחיל א"ח קט"ז. — כסיום הספר מ"ש בש"ת המשובד בלואת כלבים, עינין בש"ת מו"ב מהד"ס תל"ח כ"י ג', ואש היה רואה א"ח דבריו ה"י שמת. — נהנה ראיתי עוד כמה דברים אבל לא הספיקני הזמן להעלותם על הגליון מרוב טרדותי בעסקי לזכורא.

דברי המדבר לכבוד התורה יוס'ה' פקודי תרה"י פה לבוב. יוסף שאול הלוי נאטנזאהן חונה פרה"ק לבוב והגדיל :

איתן אורה הוליד זרח ויקרא לו מנהג עולם ,
 ונתנו אל השר יוסף להיות נרצע עבד עולם ,
 ויהיר אורו בכוכבים וכירה יכון עולם .

מפתח לספר הזה המנהיג בני העולם בסדרי התפלות והברכות
 הנהיגות , והמנהגות :

אברך אה"ה אשר יעלני, בארץ נדודי אשר הפילני, ומבור עללות הזמן הרילני, ומן העון והכה אשר לפניו אזרני, ומשנת העולם אשר נתן בלב בני האדם העירני, וישימני לחץ ברור באשפתו הסחירני, ומן הדעת והתבונה אשר לפניו חניי, ונפלאות מהורתי הבינני, ולשחר פני ראוני הכינני, ויחן לי לשון למודים ונפחתי הכר, לדעת לעות את יעף דבר. לפקוח עינים עורות בגלות, ולהוליא אסירי הסכלות, ממסגר סכלותם. להוליך עורים בדרך לא ידעו, ולהשמיע אזני חרשים חדשים ונאורות לא שמעו, לשום מחשב לפניהם לאור, ומעקבים למישור, לפתוח דלתי תעודה לכל דורש ושאל, לדעת מה יעשה ישראל: ויהי כאשר טוב הזמן נתיבתי, ויטרידני מרבני ומארץ מושבותי, לעזוב מחוז חפזי ומחלת אבותי, לשוט בארץ ולהתהלך בה. לראות כמה ארכה וכמה רחבה, כי גלגל הזמן גלגלני ועד עוליעולא בעלטה גבר טולטלני, ובארץ נוד שמיני, ובבור גלות אסירני, ובימין ובשמאל דחה דחני, וה' עירני. וימלך לבי עלי, ברשיון רבותי ומשכילי, לשום מחשי סלני, וילדי רעיוני להעיר, ולהתבונן כמנהג כל מדינה ומדינה ועיר ועיר, וארץ והנה דחיהם שמות, מתחלקות לשבעים לשונות, המונים המונים, וכלים מכלים שונים. וגם אמנה כי כל דתי עם אלהינו ומנהגותם, ותורתם ויסודתם ואשיותם וקירותם, בתאריהם ובתיבותם, כלם על יסוד האמת בנויים, ואלו ואלו דברי אלהים חיים, וכלם חרדים לדברי יושב בשמים, ורלים ואלים להפיק ראוני, מדינה ומדינה ככתבה ועם ועם כלשונו, איש רב ואיש לעיר, איש חלק ואיש שטיר, זה יקריב פר זה שטיר, זה ינכר דמעיו ללודו בכל עיר ועיר, וזה חלבו ודמו באש דתו יבעיר, זה יקום חלות לילה וזה שחרים יעיר, וכלם נתנו מרוטה אחד, ובין שאמרו להדליק יבין שאמרו שלא להדליק שיהם לא נחמונו אלא לדבר אחד:

על כן העירותי לבבי, והריקותי חייכי ילדי מחשבי, לחבר ספר יגיד טעמי המנהגות וסבוחם, לבני יוסף תולדותם למשפחותם לבית אבותם, ותדשות בתורת אלהי אגיד ואשמיע, ותעלומות בעבודתו אוליא לאור ואודיע, ואעלה ארוכות, בהלכות ברכות, ואגלה ספורות ונפונות, ואביע תבונות ואמונות, במערכי תפלות ותחנות, ותורת המועדים וחקותם, ודברי האומות וזקתם, ופרישות וטהרת הקדושה, בתורה לוח לנו משה מורשה, לקהלת יעקב סגולה קדושה, ומנפי סופרים מפורשה, ועבודת הלקה וגמילות חסדים ותלקתם, וחאת נחלת עבדי ה' ולקתם, בן סורה ושלישיו, ועל יובל ישלח שרשיו, אשר לא יחזו מימיהם, ולא יעזרו שמיים, כי עליהם על אורות, להחיות נפשות המלרות, ויטע אשל אלהי אפדיהם, לאשר לגדודם יחיל לבביהם, ונדמו נאות ששניהם, ונשמו מכלות הגיוניהם, ואת הגדוד מצערת את פניהם, וימלאו בללם ארוכה מרגוע ומנוח, ושמה ינחו יגיעי כח, וקורא להם גודרי פרץ, להשביט מדמים וקרץ, ולקרוא לשבויים דרור ולאסירים פקח קוח, ולאין אונים עלמה ירבה ולעפים יחנו כח, ולהיות להם יומם ולילה לחומה בצורה, וימלאו מאד בלרות עזרה, לחייר חלכאים עד גבולם, להנחותם אל מחוז חפסם וגבולם, ולשאת על כהף עול הבלם, לנטלם לנשאת כל ימי עולם, דורשי טוב במפעל ומחשב, לבני ישראל וגר ולתושב, והחוט המשושם לעד לא ינתק, וחבל הכוסף עוד לא ירתק. מחזיקי

מחזיקי הכדק ומנהיגי עולם בחסידותם, המלבישים דורם בהפארתם בשכלם ובדעתם, היכלי הקדש דביר וסיכל ואולם, אדונו גאונו מרנא ורננא הנשיא הגדול החכם המופלא הנדיב זיוא דעמיא מדברנא דלומתיה בזלינא דהכורא ר' יוסף ש"ל בן האשיא החכם היקר המעולה אדונו ר' שלמה רי"ת. ושני לנחרות הזהב בני הילכרים. הנשיאים והסגנים החמימים וישיארים, החכמים הגבירים, ר' שלמה ור' יצחק יל"ו, קדש קדשים הוא הדביר, יוסף פורת המשביר, ובית הקדשים הוא הסיכל, הוא הנודע בכל המון כי כל יוכל, ולא יבזר ממנו מומה, וס' נקח לשלמה חכמה, ועל פני הסיכל הבית אולם, הוא ר' יצחק לדיק יסוד עולם, כי הוא כבוד הבית והדביר לפניו. ויודע יצחק לדיקא ויברכהו ס' :

לכן ספרי מחזיקי הכדק עליהם יסדתי, וספר בית צבול לאלהי בנה בניתי, מכון לשבתו עולמים אליו קודש קוית, מה נמלאו דבריו דברי יוסף, ומה נחמדו אמריו אמרי כושר, לכל משכיל ונבין דבר ויודע פשר, ובזאת הדעון כי יד רבותי תמוכתי, ורוע זקני ומשכילי סמכתי, ורוח גאוני ונבוני דבר בי, ואש דהם קדחה בקרבי, לעשות כל המעשים האלה כי לא מלבי, באמרי דבר בשם אומרו, ובחתי פרי כרם זית אלהי לוטרי פרו ושמרו. הם רבותינו וגאונים חכמינו וזקנינו מחמדי עיינו, הגאונים הראשונים, אשוי השיבות אשר היו לפנים רבין סבוראי, אשר בארו לנו דברי חכמי התלמוד והמדרשים, אשר לכל חשייהם דרושים, להילם מפחי יקושים, כי המה העלה ומרפא וארוכה לתורת אלהינו, הארוכה מארץ מדי ורחבה מגי ים, ורבני ספרד וגאונים וסנהדריה והפיריה ופנייה, ורבני גבולא ופרובינאלא וחכמים וסנהדריה וחסידים ותמימים, ורבני ארפת וסופרים וחכמים וסנהדריה ופגודותיה וספיריה, איש איש על עבודתו ואל משאו, כל איש נבו בתורת אלהינו נשאו, המה היו פנות ספרי וזלזותיו, המה נוטי אהלו ומקימי ירועותיו, המה אשיותיו ויבודותיו, קהלו קרבו ברחיו אדני ועמודיו, ועל דבריהם אדניו הטבשו, ועל נהרות חכמתם ערוגותיו נטשו, מהם פותחו מהם יסודותיו, מהם קשת מלחמתיו ומגלי מלודותיו :

ואני ביותי בעוליותולא העיר הגדולה לאלהים בשנת ס"ד לפרט הילירה, הרימותי ידי אל ה' אל עליון קודש שמים וארץ, ליסד זה הספר תולדות אדם לכבוד אלהי ישראל, לדעת מה יעשה ישראל, לשבתו ולחדשים ולמועדים ולחוליהם, כאשר חזו ונבאו חכמי ישראל עליהם, אשר יתהגו במנוסיהם ודחיהם וחוקיהם, ועמודיו מיוסדים על אדני פו הן הם מדרשי התלמוד ירושלמי ושניערי, להעלות להם ארוכה ומרפא ולרי, ומספרא וספרי ותוספתא ובראשית ויקרא רבא פרקי ר' אליעזר ומכילתא, ושחר טוב וסדר עולם וילמדנו ופסיקתא ועליהם יסדתי עמודי הספר אשר הבית נכון עליהם, הוא בית אל זבוליהם, ששם יעלו שבעים שבעי יה עדות לבית מקדשיהם, ושמה יהיו מולאיהם ומובאיהם, על פיו יחנו ועל פיו יסעו למשיהם, על פי פרטיהם וכלליהם. וקראתי שם הספר הזה, מנהג עולם, כי אעמיד בו סדרי התפלות עולם, וגם יסודי המנהגות על תלם, למען דעה כל איש ואיש טעם מנהגו ויבודותיו, וחולדותיו וכל אודותיו, אם רם טעמו ואם שפל, אם חזק ואם רפה אם טוב ואם חפל, אם צדיק בשחקים ואם חפל. ואנב טעם דעת המנהגות לנפש כל חכם לב ינעם, ודברי המנהגות, אשר אין בהם משגות, לא יעברו מתוך היהודים וזכרם לא יסוף מזרעם :

ורחמי משביע בשם אדון העולם, המנהיג את העולם, את כל הקודש בספר זה והמביט, כי אם מלא ימלא כשגרה ימלא מלפני שליט, לנגון והילל פסוח והמליט, ולישא עון ולעבור על פשע, לא להתעולל עלילות ברשע, כי אין משפט מות לאיש מודד ממקומו כי יתעב במבטא, אף כי אדם בארץ אין לדיק אשר לא יתעב. והדן אותי לקף זכות כפי כמו וחכמתו ודעו, ישא ברכה מאת ה' ולדיקא ממאלה ישעו :

ספר המנהיג

מזמור לדוד, מי יגור באהלך ומי ישכון בהר קדשך. הולך תמים ופועל צדק ודובר אמת בלבבו. לא רגל על לשונו לא עשה לרעהו רעה וחרפה לא נשא על קרובו, נבזה בעיניו נמאם ואת יראי ה' יכבד נשבע לרעה ולא ימיר. כספו לא נתן בנשך ושחד על נקי לא לקח עושה אלה לא ימוט לעולם:

יתברך שמו של הקב"ה מלך מלכי המלכים, שהוא ראשון כלי ראשית ואחרון כלי אחרית, והכתוב מעיד ובא בה אמר ה' מלך ישראל וגואלו ה' צבאות אני ראשון ואני אחרון ומבלעדי אין אלהים, בשמים ממעל ועל הארץ מתחת, כדכתיב וידעת היום והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד. וכל יצורי עולם מעשה ידיו, כמו שכתוב בספר היצירה, ועוד כתוב ויאמר ה' מי שם פה לאדם או מי ישום אלם או חרש או פקח או עור הלא אנכי ה'. ועל כלם אני חייבים לשבח ולפארו, כדכתיב כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו. ובחר בישראל מכל אומה והנחילם את תורתו היות מורשה קהלת יעקב, והקדישם בשתי קדושות, כדכתיב כי עם קדוש אתה לה' אלהיך וכך בחר ה' אלהיך להיות לו לעם סגולה מכל העמים אשר על פני הארמה, וכתיב תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב, וכתיב והתקדשתם והייתם קדושים כי קדוש אני, והבדילם מכל העמים לחלקו לשרתו ולברך בשמו, כדכתיב כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו. וצונו לשמור מצותיו ולחיות בהם, כי הדברים קרובים אלינו, כדכתיב לא בשמים היא לאמר מי יעלה לנו השמימה ויקחה לנו וישמענו אותה ונעשנה, כי קרוב אליך הדבר מאד בפיך ובלבבך לעשותו. וכל מי שאינו עוסק בתורה ומיו מתקצריו, שנאמר כי היא חייך ואורך ימך, ואם לאו יתקצרון. והעוסק בתורה ובמצות נוטל שכרו בעולם הזה ובעולם הבא, כדכתיב מה רב טובך אשר צפנת ליראיך פעלת לחוסים כך נגד בני אדם, שכרו בעולם הזה נגד בני אדם, ולעולם הבא רב טוב הצפון ליראיך לאוהביו, מה כתיב בהו להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא, דגדול העושה מאהבה מעושה מיראה. ובפרקי אבות שנינו הוי זהיר במצוה קלה כבמצוה חמורה שאין אתה יודע מתן שכרן של מצות, וצא ולמד שנא' אריכות ימים בשלוח הקן שהיא מצוה קלה, ובכבוד אב ואם שהיא מצוה חמורה, והמכזה את הקלה יבא לכזות את החמורה, כדכתיב הוי מושכי העון בחבלי שוא וכעבות העגלה חטאה:

וכל מי שיש בו יראת שמים לא יחטא שנא' לבעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו, וכתיב אשרי איש ירא את ה' במצותיו חפץ מאד, וירא שמים הוא המומך את בעלי התורה ומכבדם ומחויקם מנכסיו, שנא' עץ חיים היא למחויקים בה ותומכיה מאושר, וכתיב את ה' אלהיך תירא ואותו תעבוד ובו תדבק ובשמו תשבע, והמקיים עשרת התיבות אלו מקיים עשרת הדברות, כי העבודה היא התורה והיראה והתפלה. התורה והיראה מנין, שנא' ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה את ה' אלהיך ללכת בדרכיו ולאהבה אותו ולעבוד את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך. והתפלה מצינו שנקראת עבודה, מן התורה מן הנביאים ומן הבתובים. מן התורה מנין דכתיב והיה אם שמוע תשמעו וגו' לאהבה את ה' אלהיכם ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם, וכי יש עבודה כלב אלא זו תפלה. מן הנביאים מנין דכתיב קחו עמכם דברים ושובו אל ה' וגו' ונשלמה פרים שפתינו. מן הבתובים מנין דכתיב ברניאל אלהך די אנת פלח ליה בתדירא הוא ישובינך, וכי יש פלחן בבבל אלא זו תפלה, כדכתיב וזמני תלתא ליה ברין על התורה ועל ברכויה ומצלי קדם אלהיה, ושנינו בפרק אבות על שלשה דברים העולם עומד, על התורה, ועל העבודה, ועל גמילות חסדים, על התורה מנין שנאמ' אם לא בריתי יומם ולילה חקתי שמים וארץ לא שמתי. ועל העבודה אלמלא מעמדות

מעמדות לא נתיקמו שמים וארץ, ויליף להו מקראי. ועל נמילות חסדים אמרתי עולם חסד יבנה וגו'. והתורה לא נבראת אלא בשביל ישראל, ואין העולם מתקיים אלא בשביל ישראל, שנא' ואשים דברי בפיך ובצל ידי כסיתוך לנטוע שמים וליסוד ארץ ולאמר לציון עמי אתה, ועתידים להנאל בעבור התורה שנא' ולאמר לציון עמי אתה. ובמגלה פרק בני העיר בירושלמי, ושאר כל ימות החג קורין בקרבנות החג ללמדך שאין העולם עומד אלא על התורה ועל העבודה ועל נמילות חסדים, ושלשתן בפסוק אחד. ואשים דברי בפיך, זו תלמוד תורה. ובצל ידי כסיתוך, זו נמילות חסדים. ללמדך שכל מי שעוסק בתורה ובנמילות חסדים ישב בצלו של הקב"ה, שנא' מה יקר חסדך אלהים. לנטוע שמים וליסוד ארץ, אלו הקרבנות. ולאמר לציון עמי אתה, וחזרוני על כל המקראות ולא מצינו שנקראו ישראל ציון אלא זה. ותנן במסכת פאה אלו דברים שאדם העושה אותם אוכל פירותיהן בעולם הזה והקרן קימת לו לעולם הבא. אלו הן, כבוד אב ואם ונמילות חסדים והבאת שלום בין אדם לחבירו ותלמוד תורה כנגד כלם, ונמילות חסדים הן הם הכנסת אורחים ובקור חולים והדן את חבירו לכף זכות והמנהג תלמידי חכמים מנכסיו, ויש בהן שלשה דברים שאינן בצדקה, הצדקה לעניים, נמילות חסדים אף לעשירים, הצדקה לחיים, נמילות חסדים אף למתים, הצדקה בממונו, נמילות חסדים אף בנפו. ובכלל התורה המגדל את בניו לתלמוד תורה ואת בן חבירו, ובכלל העבודה הוא כוון התפלה, ולהשכים ולהעריב לבית הכנסת ולקרית את שמע בעונתה עם שבע הברכות שיש לפניו ולאחריו, לקיים מה שנא' שבע ביום הללתיך וגו'. ולעמוד בתפלה מתוך דברי תורה, ולסמוך גאולה לתפלה, כי אז תצליח את דרכיך ואז תשכיל. ויקבל עליו עול מלכות שמים ועול מצות מאהבה, כי הקדיש הקב"ה את ישראל והעמים עליהם מצותיו בעולם הזה להנחילים בעולם הבא, שנא' שמעו אלי בית יעקב העמוסים מני בטן הנשואים מני רחם, זו היא מצות המילה שהיא זכר לתרי"ג מצות שבתורה, כי ברית עם המילה תרי"ג, וחוחמו של ממה"מ הקב"ה שנתן עליהם, ברוך ה' יום יום יעמס לנו האל ישועתנו מלה: אלו הן תרי"ג מצות שנאמרו למשה בסיני,

בא דוד והעמידן על אחת עשרה במוזר זה ה' מי יגור באהלך, והן שרש כל המצות, ראה מה כתיב בסוף, עושה אלה לא ימוט לעולם, עושה כל אלה לא נאמר אלא אלה אפילו אחת מאלה:

בא ישעיה והעמידן על שש. שנא' הולך צדקות, ודובר מישרים, מואם בבצע מעשקות. נוער כפיו מתמוך בשחר. אומם אונו משמוע רמים. עוצם עיניו מראות ברע. והמקימם והוא מרומים ישכון מצדות סלעים משגבו לחמו נתן מימיו נאמנים. ראה מה שכרו מרומים ישכון, והיתה נפשו צרורה בצרור החיים עם ה' אלהיו, מצודות סלעים משגבו בעולם הזה, וכתוב סלך ביפיו תחזינה עיניך זה סלך המשיח, תראינה ארץ מרחקים זו ירושלים שנתרחקה ממנו, הצור יקרבנו להוכה, אמן:

בא מיכה והעמידן על שלש. שנא' הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלהיך:

חזר ישעיה והעמידן על שתיים. שנא' כה אמר ה' שמרו משפט ועשו צדקה כי קרובה ישועתי לבא וצדקתי להגלות, ואמר שלמה כי גדול העושה משפט וצדקה מכל הקרבנות שהיו מקריבים בבית המקדש, שנא' עושה צדקה ומשפט נבחר לה' מזבח, וכתוב אשרי שומרי משפט עושי צדקה בכל עת:

בא חבקוק והעמידן על אחת. שנא' וצדיק באמונתו יחיה. וכן אמר שלמה איש אמונת רב ברכות. והעולם הוכן ועומד על הרין ועל האמת ועל השלום, כמו ששינונו בפרקי אבות. ובפרק בני העיר ירושלמי, נעשה הרין נעשו שלשתן, ושלשתן בפסוק אחד, אמת ומשפט שלום שפטו יבשעריכם, והכל תלוי ועומד באמת, וחזתמו של הקב"ה אמת שנא, וה'

זה' אלהים אמת, אליף הראשונה לאליף ביה', מ"ם האמצעית, תיו' האחרונה, (כריש סנהדרין ירושלמי) ללמדך כי הוא ראשון והוא אחרון ומבלעדיו אין אלהים. ועל האמונה והצדק העולם מיוסד שנא' וצדיק יסוד עולם, ועל ידי האמונה הוא נקרא צדיק. ובעבור שהוא נאמן בכל דבריו ותמים בדרכיו וצדיק במעשיו ועומד בפרץ מתקיים העולם על ידו, כדכתיב לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא, ראה מה כתוב בו ויאמר להשמידם לולי משה בחירו עמד בפרץ לפניו להשיב חמתו מהשחית, וכן בפניחם המקנא ויעמד פינחם ויפלל וגו', וכן באהרן ויעמוד בין המתים ובין החיים וגו', וכן העיד ירמיה הנביא שומטו בחוצות ירושלים וראו נא ודעו ובקשו ברחובותיה אם תמצאו איש עושה משפט מבקש אמונה ואסלח לה :

והבא לחקור ולדרוש האמת והצדק ושורש וכלל כל המצות, הן באותם אחת עשרה שהעמידם דוד, ואותם אחת עשרה בכלל השש, והשש בכלל השלש, השלש בכלל השתים, והשתים בכלל אחת, והסתנהגה באחת היא האמת שרש וענף לכל המצות, שאם הוא אמתו היא צדיק ונקי וישר ומקיים את כולם, וטוב לשמים ולבריות, משום שנא' והייתם נקיים מה' ומישראל, על כן אמר דוד ע"ה ה' מי יגור באהלך, בבית המקדש בעולם הוה, ומי ישכון בהר קדשך ההר חמד אלהים לשבתו, וכן אמר אך טוב וחסד ירדמוני כל ימי חיי בעולם הוה, ושבתו בבית ה' לארך ימים לעולם הבא, וכן הוא אומר אורך ימים בימינה וגו' לעולם שכלו ארוך. צא וראה מה כתוב בו והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים את ה' אלהיך, ועל זה אמר אשרי תבחר ותקרב ישכון הצריך בעוה"ז לעסוק בתורתך. נשבעה בטוב ביתך בעוה"ב, ועל זה אמר אגורה באהלך עולמים אחסה כמטר כנפיך מלה, וכי דוד רצה לחיות עולמים מה שלא חיו אבות העולם, אלא כך אמר דוד שיוכה לקיים מצות הבורא להחיותו לעוה"ב ולקיים בו ודוד עברי נשיא להם לעולם, ועוד אמר דוד ע"ה לפני הקב"ה שיהיו שיריו נאמרים באהלי המקום ולא ישכחו את דבריו מלאומרם בכל יום בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, וזה אגורה באהלך עולמים, שכשנבי אדם אומרים דברי חכם שמת כאילו לא מת, וכל תלמיד חכם שאומרים דבר הלכה משמו שפתותיו רובבות בקבר שנא' רובב שפתי ישנים, ובירושלמי דפסחים, דומה כאילו טועם מעם קונדיטון, ועל זה אמר דוד ע"ה י"א מצות שכל המצות כלולות בהן :

הולך תמים. התממות משורש התורה, להתבונן במעשי השם ביה', כאברהם שכתוב בו התהלך לפני והיה תמים, והכיר את בוראו בן שלש שנים, ובתמות יש בו יראת השם, ונאמן רוח שלא לגלות סודות בני אדם, כי ההולך רכיל מגלה סוד כהורג נפשות, ועל דבר זה נחרב בית שני וגלו בני ישראל מעל אדמתם, ושלא לגלות סודות התורה הה"ד כמופלא ממך אל תדרוש ובמכוסה ממך אל החקר, וכראיתא בחגיגה, וכתבי אשכילה בדרך תמים מתי תבא אלי אתהלך בתם לכבי בקרב ביתי, כשאתהלך בדרך תמים אלי לאור באור החיים, ועוד דכתיב עיני בנאמני ארץ לשבת עמדי הולך בדרך תמים הוא ישרתני, הולך בדרך תמים בעוה"ז הוא ישרתני לעוה"ב :

ופועל צדק. כיצחק אבינו ע"ה שבן שבע ושלשים שנה הלך להעקד לקבל מלכות שמים מאהבה, שנא' וילכו שניהם יחדיו זה לעקדו וזה להעקד בלב אחר ולקיים מצות בוראם, ויחשבה לו צדקה ונתברך בצדקה שנא' ויזרע יצחק בארץ ההיא וגו' ויברכהו ה', כי כשהאדם עושה מצות לכבוד בוראו תחשב לו לצדקה שנא' וצדקה תהיה לנו כי נשמור לעשות את כל המצוה הזאת וגו'. כל המעשים טובים שאדם עושה לשם שמים נקראין צדקה כמ"ש ישעיהו שהעמידן על שש, והבונה בתי כנסיות ובתי מדרשות ועוסק בכל הצריך להם המפרים והדלקת הנרות על זה ניאמר הולך צדקות, ואומר והיה מעשה הצדקה שלום ועבודת הצדקה תפלה ובקור חולים ומנחם אבלים וקובר מתים ועומד בפרץ, השקט ובטח יהיה לו ער עולם. דבר אחר והיה מעשה הצדקה, מאשר חננו הבורא לתת לעניים, השקט ובטח

ובטח יהיה לו עד עולם לעוה"ב, וכן הוא אומר אשרי משכיל אל דל כיום רעה ימלטהו ה', וכתוב ישמרהו ויחיהו ואושר בארץ, וכתוב וצדקה תציל סמות בב' מקומות, אחת להנצל מסיחה משונה ואחת להנצל מדינה של גיהנם, הה"ד מתן בסתר יכפה אף ושוחד בחזק חמה עוה, ולא עוד אלא שמתעשר שנא' יש ספור ונוסף עוד וחושך מיושר אך למחסור, וכתוב מלוא ה' חונן דל וגמולו ישלם לו, וזה הוא שכתוב עשר תעשר עשר בשביל שתתעשר, ואם עשר, תעשר עוד לשנה הבאה, וכן העיד הנביא הביאו המעשר אל בית האוצר ובחנוני נא בזאת וגו' ברכה עד בלי די. אמרו חכמים מעשה בחסיד אחד שהיתה לו שדה שמעלת לו אלף מרות בכל שנה, ואמר די לי כמה שנתן לי הקב"ה ואני אתן לו מאה מרות בכל שנה, כשהגיע זמנו למות אמר לבנו בני הוי והיר במעשרותיך שעל ידי המעשרות זכיתי לאלו הנכסים, שנה ראשונה עשר מאלף מאה, שנה שניה אמר בלבו למה אתן כל כך, חסר עשרה, חסרה השרה מאה, וכן חסר בכל שנה עד שחזרה השרה למאה מרות, והיה מתעצב מאד, באו אליו אחיו ובית אביו בלבושים נאים מקושטים, אמר להם למה אתם באים מקושטים וכי לשמחה אתם באים היה לכם לנחמני על מה שבא עלי, אמרו לו למה לא נתקשט ולא נשמח שבתחלה היית בעל הבית והקב"ה כהן ועבשיו נעשה הקב"ה בעל הבית ואתה כהן, מיר עישר אותה כהוגן וחזרה השרה לכמות שהיתה בתחלה, הוי עשר תעשר. גם מה שאנו נוהגין מסים להעמידנו בתורת אלהינו נחשב לנו לצדקה שנא' ושמתי פקודתך שלום ונוגשך צדקה, הוי ופועל צדק:

ודובר אמת בלבנו. כיעקב אבינו ע"ה שנא' עליו תהן אמת ליעקב וגו', ולא נאמר כן באברהם שיצא ממנו ישמעאל ולא ביצחק שיצא ממנו עשו, אלא כיעקב שנא' בו ויהיו בני יעקב שנים עשר וכשרים וטהורים בלי דופי ובלי מום, וכתוב ביה ביעקב זיבא יעקב שלם וגו', שלם בתורתו שלא חסר דבר ממה שלמד בבית שם ובית עבר, שהיה דובר אמת בלבנו היא התורה הנקראת אמת שנא' אמת קנה ואל תמכור. לכן צריך האדם להיות דובר אמת בלבנו וכל שכן בפיו להיות מורע יעקב ומחשבתו הטובה יצרפנה הקב"ה למעשה הטוב, ואפי' חשב לעשותה ונאנס ולא עשאה כאלו עשאה שנא' אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו ויקשב ה' וישמע ויתב ספר זכרון לפניו ליראי ה' ולחושבי שמו, ובמחשבה טובה לבו ישר ונאמן ונכון לשמים ולבריות ואהבת לרעך כמוך אני ה', והבל כלול באמת, והאמת בשלום שנא' כה אמר ה' אלה הרברים אשר תעשו דברו אמת איש את רעהו אמת שלום ומשפט שפטו בשעריכם. הוי ודובר אמת בלבנו:

לא רגל על לשונו. כבנימין בן יעקב הצדיק שהיה יודע במכירת יוסף אחיו ולא גלה הרבר לאביו ושמר החרם שהחרימו אחיו שלא לגלות הרבר, על כן נתן לו הקב"ה שכרו שהוא הי בנן עדן, שאין עונש בכל העבירות גדול מלשון הרע שנא' מות וחיים ביד הלשון והוא מחריב את העולם, שכן נחרבה נוב עיר הכהנים על ידי רואג האדומי שהניד לשאול ונהרגו שמנים כהנים נושאי אפוד בד ונרחף הוא לגיהנם, וכן נחרב בית שני על ידי לשון הרע, דאקמצא ובר קמצא חרוב ירושלים כדאיהא במס' גיטין (בפ' הנוקין), לכן נצוד לשונך מרע ושפתך מדבר מרמה, ולפנינו בשער הרחקת לשון הרע נאריך בזה בעורת האל:

לא עשה לרעהו רעה. כיוסף הצדיק שלא גמל לאחיו רעה כאשר גמלוהו ויאמר להם אל תיראו אנכי אכלכל אתכם ואת מפכם וינחם אותם וידבר אל לבם, כי חייבין כל ישראל לאהוב איש את רעהו כנפשו כדכתיב ואהבת לרעך כמוך זה כלל גדול בתורה דברי ר' עקיבא, בן עזאי אומר זה ספר תולדות אדם כלל גדול מזה (בתורת כהנים), והמשכיל יבין, וזה הוא שכתוב ואהבת לרעך כמוך אני ה', נאמן לשלם שכר לעוה"ב דשכר מצות בהאי עלמא ליכא כדכתיב אשר אנכי מצוך היום לעשותם, היום לעשותם ולמתר ליטול שכרם:

והרפת

והרפה לא נשא על קרבו. כפינחס בן אלעזר שלא חמל על קרבו וזמרי בן סלוא משבט שמעון וקנא במצות הבורא על העבירה והרגו, כי כל המעלים עיניו על אחיו ועל קרבו העובר עבירה ואינו מוחה הוא נענש כאילו עשהא שנא' ואם העלם יעלימו עם הארץ את עיניהם מן האיש ההוא וגו', ושמתו אני את פני באיש ההוא ובמשפחתו וגו', ונתפש על אנשי דורו כל מי שיש בידו למחות ואינו מוחה, שנא' ה' במשפט יבא עם זקני עמו ושריו, וכתוב (יחזקאל מ') וממקדשי תחלו, אל תקרי מקדשי אלא מקודשי שקיימו את כל התורה ומתוך שהיה בידם למחות ולא מיחו כאילו עשו, ועל ידי עכן ויכו מהם אנשי העי כשלשים וששה איש, משום דידעו ביה אשהו ובניו ולא הודיעו לישראל ולא מיחו, וכל המוחה ולוקח מהם משפט הן למות הן לשרושי הן לענש נכסין ולאסורין ירא את ה' ויקבל שכרו לעוה"ב:

נבזה בעיניו נאמא. כמשה רבינו ע"ה כרכיב והדבר מרים ואהרן במשה וגו', והביב והאיש משה ענו מאד מכל האדם, וברוב ענותנותו נגאלו ישראל על ידו, ועל כן הזהיר המקום על הענוה שנא' בקשו את ה' כל עניו ארץ אשר משפטו פעלו, בקשו צדק בקשו ענוה אולי תסתרו ביום אף ה'. וצא וראה מה אמר ישעיהו על הענוה, יען משח אותי לבשר ענוים, והוא מתחלקת לשני חלקים. האחד הצנע לכת, והב' שפל רוח לבריות, כי כל הולך בנסות סופו לרעה, שנא' בית גאים יסח ה', וכתוב תועבת ה' כל גבה לב יד ליד לא ינקה, אף אם קבל כל התורה מיד ליד כמשה רבינו ע"ה לא ינקה, כי הוא מתלבש במלבוש המלך הקב"ה שנא' ה' מלך גאות לבש וגו', והענו נקרא ירא שמים, שנא' עקב ענוה יראת ה', ושבעה דברים נאמרו בנסות הרוח, כאלו עובר ע"ז, ותורתו משתבחה, ושכינה מסתלקת ממנו, ויסורין באין עליו, ועניות באה אליו, ונמסר בידו בשר ודם לכות מיתה משונה, וסופו נכשל באשת איש ואין לו חלק לעוה"ב, וע"י מדת הענוה נחה עליו רוח ה', למה והריחו ביראת ה' וגו', ויבא לירי השלום שנא' וענוים יירשו ארץ ויתענגו על רוב שלום:

זאת יראי ה' יכבד. כיהושפט מלך יהודה כשהיה רואה חכם וצדיק וירא שמים אע"פ שאינו חכם היה קם ממטאו ומושיבו לימינו ומכבדו, כי ירא את ה' הוא המכבד את התורה ואת לומדיה שנא' אשרי כל ירא השם ההולך בדרךיו, אשרי איש ירא את השם במצותיו חפץ מאד, ולא בשכר מצותיו, כי הוא אינו מכבד את האדם כי אם לתורה שבו ולמעשים טובים שבידו, והקב"ה יכבדהו שנא' כי מכבדי אכבד ובוני יקלו, וכתוב סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם, כל העולם נברא בשביל זה: **נשבע** להרע ולא ימיר. כבעו שנשבע על יצר הרע בבא אליו רוח המואביה אל הגורן ויאמר לה חי ה' שכבי עד הבקר. ומתחלק לג' חלקים, האחד שנשבע להרע לשבת בצום וכבי ומספר ולעשות תשובה ולא ימיר שבועתו, השני הנשבע שבועה בדרך שיבא הפסד לנפשו ולא ימיר ואינו חושש מן ההפסד, השלישי נשבע להרע לרצף ולכבוש יצר הרע המפתהו להפילו ברע לעשות עבירה, והוא קיים את שבועתו וירוצצוה ויכבשהו ויציל את נפשו, להרע, מן ידוע ככירים ומן רוע התרועעה הארץ, עשוק ורצוץ תרגום עשוק ורעיע. ואשרי אנוש יעשה זאת להצילו מדינה של גהינם ולהיות חלקו בגן עדן:

כספו לא נתן בנשך. כעובדיה שכלכל את הנביאים בימי אחאב בשנת בצורת שנאמר ואחבא מנביאי ה' חמשים איש במערה ואכלכלם לחם ומים, ולקח הסמון ברבית מיהורם בן אחאב לכלכלם ולפקוח נפשם, וזהו שכתוב באשת עובדיהו ואשה אחת מנשי בני הנביאים צעקה אל אלישע לאמר וגו' והנושה בא לקחת, הוא היה יהורם בן אחאב, זה עשה מצוה להציל נפשות, וזה שחשב בלבו ליטול רבית ראה מה כתוב בו ויצא החצי מלבו ויכרע ברכבו, כי כל הלוקח רבית ענוש יענש שנא' ובוצע ברך נאץ ה', וכתוב לא ידע כי חסר יבואנו, כי לסוף הוא נצרך לבריות, (וכן כל המאנה את חבירו הוא בכלל גול

גול), ורביה אין הקב"ה מאריך עליו אפו ומיד נפסק דינו שנא' בנשך נתן ותרביה לקח חיה לא יחיה, והמלוה לחבירו בלא רביה עליו הכתוב אומר מלוה ה' חונן דל וגמולו ישלם לו, כביכול עבר לזה לאיש מלוה :

ושוחד על נקי לא לקח. כשמואל הנביא שנא' הנני עניו בי נגר ה' ונגר משיחו את שור מי לקחתי וגו', כי השוחד יעור פקחים ויסלף דברי צדיקים, כי מיד שנותן האדם עניניו בשוחד, שהוא אחד, ויעות הדין נעשה עור ולא יוכל לדון דין אמת, ונקרא רשע שנא' שוחד מחיק רשע יקח להמות אמרי יושר, והדן דין אמת לאמתו עושה צדקה עם הבריות ותחשב לו לצדקה לפני הבורא שנא' אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף עושה אלהא ימוס לעולם, ואמר עמוס הנביא ע"ה כה אמר ה' דרשוני וחיו, דרשו את ה' וחיו, דרשו טוב ולא רע, שלש הדרישות כנגד שלש תפלות ערב ובקר וצהרים אמרן, שידרשו את הבורא בתפלתם, שנא' דרשו ה' בהמצאו וגו'. קחו עמכם דברים ושיבו אל ה' וגו'. ונשלמה פרים שפתינו, ואומר דרשו ה' ועזו כקשו פניו תמיד, וכתוב יהללו את ה' דורשי: יחי לכבבם לעד, הללוהו בעוה"ז ויחיו בעוה"ב, ואימתי כשיהיה נכון לבו בלי לב ולב ונקי כפים ובר לבב אשר לא נשא לשוא נפשו ולא נשבע למרמה, וזה שאמר דוד ע"ה, תפלה לרוד שמעה ה' צדק הקשיבה רנתי האוינה תפלתי בלא שפתי מרמה, כשתפלתי בלא שפתי מרמה ובצדק אז שמעה תפלתי בעוה"ז, ומלפניך משפטי יצא עיניך החוינה מישרים לחוות בנועם פניך לעוה"ב, וכן השלים המזמור אני בצדק אחזה פניך בעוה"ז. אשבעה בהקיצ תמונתך, בהקיצ משנתי בעוה"ב אשבעה בנועם הוד והדר תמונתך. וארבעה דברים הן הם באדם הצריכין להשתחוות להודות לבוראם וזולתם אין נכונה תפלתם, ואלו הן הלב והעינים והפה והאזנים, העינים לראות את מעשה השם הגדול וזהנורא, והלב להתבונן בכל מה שברא, והפה לדבר נפלאות האל ותהלתו, והאזנים להקשיב את התפלה כאשר אמר החכם, עורון הלב הוא עורון ולא יועיל פקוח עינים, וזה שאמר הכתוב מי יעלה בהר ה' ומי יקום במקום קדשו נקי כפים ובר לבב וגו', וכתוב היטיבה ה' למוכים ולישירים כלבותם והמשים עקלקלותם יוליכם ה' את פועלי האון שלום על ישראל. (אברהם ב"ר נתן הירחי) :

כתוב ונשמרתם מכל דבר רע, שלא יתרה אדם ביום ויבא לידי פומאה בלילה. מכאן אמר ר' פנחס בן יאיר, תורה מביאה לידי זהירות, זהירות מביאה לידי זריזות, זריזות מביאה לידי נקיות, נקיות מביאה לידי פרישות, פרישות מביאה לידי טהרה, טהרה מביאה לידי קדושה, קדושה מביאה לידי פרישות, פרישות מביאה לידי חטא, יראת חטא מביאה לידי ענוה. ענוה מביאה לידי חסידות, וחסידות גדולה מכולן שנא' או דברת בחזון לחסידך. ופליגא דר' יהושע בן לוי דאמר ענוה גדולה מכולן שנא' רוח ה' אלהים עלי יען משח ה' אותי לבשר עניים שלחני, ולא נאמר לבשר חסידים. הכי איהא בתלמוד בבלי בסוף לפני איריהן, ובירושלמי כתובות פרק נערה שנתפתתה וביציאות שבת ירוש' ובשקלים ירושלמי אסמכינהו אקראי. והכי איתא התם ר' חייא רבה מפקד לרב אי יכול את מיכול כל שהא חולין בטהרה אכיל ואי לא תהא אכיל שבעא יומין מן שתא, פירוש שבין ראש השנה ליום הכפורים, מכאן אמר ר' פנחס בן יאיר זריזות מביאה לידי נקיות, נקיות לידי טהרה. טהרה לידי קדושה, קדושה לידי ענוה, ענוה ליראת חטא, יראת חטא לרוח הקדש, רוח הקדש לחסידות, חסידות לתחיית המתים, תחיה"ם לידי אליהו חז"ל. זריזות לידי נקיות וכלה וכפר, נקיות לטהרה וכפר עליה הבהן וטהרה, טהרה לקדושה וטהרו וקדשו, קדושה לענוה כי כה אמר רם ונשא שוכן עד וקדוש שמו מרום וקדוש אשכנן את דכא ושפל רוח וגו', ענוה ליראת חטא דכתיב עקב ענוה יראת ה', ואמר ר' יצחק בן אלעזר מה שעשתה חכמה עמרה לראשה עשתה ענוה עקב למוליתה דכתיב ראשית חכמה יראת ה', וכתיב עקב ענוה יראת ה', יראת חטא לרוח הקדש, שנא' או תבין יראת ה' ודעת אלהים תמצא

המצא, רוח הקדש לחסידות דכתיב או דברת בחוון לחסידך, חסידות לתחיית המתים דכתיב ונתתי רוחי בכבם וחייתם, תחת"מ לירי אליהו ז"ל דכתיב הנה אני שולח לכם את אליה הנביא לפני בא יום ה' וגו', ובמגלת סתרים, תניא בספרי בפרשת והיה עקב תשמעון כתיב במגילת סתרים יום העזבני ימים אעזובך, ופירשו בני מערבא בסוף מסכתא דברכות ארשב"ל במגלת סתרים יום העזבני ימים אעזובך לשנים שיצאו אחד מטביריא ואחד מצפורי ופגעו זה בזה בחדא משכנא, ולא הספיקו לפרוש זה מזה עד שחלך זה מיל וזה מיל נמצאו זה מזה רחוקים שני מילין. לאשה שהיתה יושבת ומסתנת לאיש כל שהוא ברעתו להנשא לה היתה ממתנת לו, כיון שהפליג דעתו ממנה אף היא הלכה ונשאת לאחר :

כל פעל ה' למענהו, כל מה שכרא הקב"ה לא כרא דבר שלא לצורך, ועינים לראות, אונים לשמוע, נחירים להריח, פה לדבר, ידים לעשות, רגלים להלך, ובכולם אנחנו חייבים להודות לו, זה שאמר הפסוק ויאמר ה' מי שם פה לאדם או מי ישום אלם או פקח או עור הלא אנכי ה'. ויאמר יתרו ברוך ה' אשר הציל אתכם וגו', למדנו מזה שהרואה מקום שנעשו בו נסים לישראל חייב לברך. כי שם ה' אקרא הבו גורל לאלהינו, למדנו מזה שהקורא בתורה צריך לברך. ואתנה לך את לוחות האבן והתורה והמצוה וגו', למדנו מזה שכשם שצריך לברך על התורה כך צריך לברך על אחת מכל מצות שבתורה במשנת עשייתן. הנוטל ידיו מברך על נטילת ידים, ודבר זה מסורת בירינו מאבותינו למשה בשיעט שיש עלינו מאה ברכות בכל יום, מן התורה מן הנביאים ומן הכתובים, מן התורה מנין דתניא רבי אומר חייב אדם לברך מאה ברכות בכל יום שנא' ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה וגו' אל תקרי מה אלא מאה, ובירושלמי תני בשם ר' מאיר אין לך אדם מישראל שאינו מברך מאה ברכות בכל יום שנא' ועתה ישראל, וכתב ר' יעקב מ"ב, כי מצא במסורת פסוק זה כוליה בר מאה אתין ושואל מלא, ויש מפרשים הוסף אלף במה ויהא מאה, ואני מצאתי מה בחילוף אותיות בא"ת ב"ש עולה מאה, כענין שנא' (ירמיה נ"א) איך נלכדה ועל בכל מדבר הענין. מן הנביאים מנין שנא' נאם דוד בנו ישי ונאם הגבר הקם ע"ל, ודרשו חכמים שבשהוריעוהו לרוד שהיו מתים מישראל בירושלים מאה בכל יום עמד ותקן מאה ברכות, ונראים הרברים שאחר שיסדרם מרע"ה שכחום וחזרו ויסדרם כלפי מה שראה שהיו מתים מאה בכל יום, מן הכתובים מנין שנא' הנה כ"ו כ"ן יברך גבר ירא ה', ושוב שכחום וחזרו חכמי ההלמוד ויסדרום, כמו שמפורש בברכות :

דיני תפלה

ואלו הן מאה ברכות על פי סדר הגאונים ז"ל. י"ח שלפני ברוך שאמר, וברוך שאמר וישתבח הרי עשרים, ובשחר מברך שתיים לפניו ואחת לאחריה, וששים פחות שלש לשלשת תפלות הלחש בכל יום ערבית שחרית ומנחה, כל אחת מהן י"ח עם ברכת המינים שתקנוה ביבנה הנה שמונים, ושתי סעודות אחת ביום ואחת בלילה, לכל סעודה שמנה ברכות, ואלו הן נטילת ידים והמוציא וארבע דברכת המזון, ג' מן התורה, הון, על הארץ, בונה ירושלים, ואחת מדברי חכמים הטוב והמטיב. ושתיים על השתיה דיין בורא פרי הגפן ואחריו מעין שלש על הגפן ועל פרי הגפן, ודמים שהכל ואחריהם בורא נפשות רבות, במקום שנהנו לאכול ואחר לשמות, ובערב מברך שתיים לפניו ושתיים לאחריה וזולתי המולך בכבודו שהוסיפו אנשי מערב לחתום אחרי המקראות ברוך ה' לעולם אמן ואמן שיש בהן תשע עשרה אויכות והקנום כנגד י"ח ברכות, ולהודיע כי תפלת ערבית רשות ולא חששו בה לסמוך גאולה לתפלה, וזולתי המקדש שמך ברבים והמפיל חבלי שינה שאומר אחר ק"ש דעל מפתו, וזולתי מברכת נטילת ידים אחרי הסעודה לפני ברכת המזון לדברי ר"ת, וחזין סכמה פעמים שצריך להפך רגליו גרולים או קמנים וצריך לברך על נטילת ידים ואשר יצר. ומי שאוכל פירות או ירקות ושירית רית בשמים, וחזין מברכת

ציצית